

HAJZER GERGŐ – MERKOVITY NORBERT*

A populizmus a magyar politikusok értelmezésében**

I. Bevezetés

A világgazdasági változások, azok eltérő kezelése, a tömegmédia és online tér fejlődése átalakította a XXI. század elején jelentős hatást gyakorolt társadalmunkra. A technológiai és gazdasági változásokat gyakran politikai változások is követték. A választópolgárok csalódva korábbi politikusaikban elkezdtek egy a hagyományos úttól eltérő megoldást keresni. Válaszreakcióként és az apolitikusság leküzdésének egyik vívmányaként újra felértékelődtek és előtérbe kerültek a populista szövegekkel operáló politikusok. Az ország „újra nagyszerűvé” tételének ígérete az Egyesült Államokban Donald Trump elnöki beiktatásában értet csúcra. Európában főként a jobboldali, illetve szélsőjobboldali erők populista retorikája hódított teret. Ugyanakkor ne higgyük, hogy a politikai spektrum bal oldaláról ne folytatnának populista kommunikációt, gondoljunk a görög Szirizára vagy a spanyol Podemosra. A populista szellem és térhódításának korában arra kerestük a választ, hogy vajon a magyar politika egyes szereplői hogyan látják e jelenséget. Miként érzik megragadhatónak? Hogyan konceptualizálják a populizmust? Mik az általuk érzékelt következményei a populizmus terjedésének? Káros vagy előremutató jelenséggé tekintik? Indirekt módon milyen témákat kapcsolnak a populizmushoz?

Kutatásunk exploratív jellegű, mivel egy mintavételi szakaszban, csupán nyolc politikusot interjúvoltunk meg, akiket a témáról kérdeztünk, így éles, a magyar politikai elitet átfogó következtetéseket nem vonhattunk le. Az anonim interjúkban felbukkanó válaszokat a tematikus elemzés módszerével vizsgáltuk. A mintázatok és egyező vélemények mellett azonban jelentős eltéréseket is tapasztaltunk. Mindazonáltal mielőtt rátérnénk kutatásunk módszertanának, tárgyának és eredményeinek ismertetésére, röviden, a főbb vonalakat kiemelve bemutatjuk a társadalomtudományokban elfogadott és használt populizmus definíciókat. Emellett pedig a populizmus demokráciára gyakorolt lehetséges pozitív és negatív hatásaira is reflektálunk. A rövid kitekintésekkel elméleti keretet igyekszünk adni a populizmus definíciókhoz kapcsolódva a politikusok által vázolt koncepciókhoz.

* Hajzer Gergő segédmunkatárs, Merkovity Norbert adjunktus, SZTE ÁJTK Politológiai Tanszék

** A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

Tanulmányunkkal azonban korántsem az a célunk, hogy összevessük a kutatók definícióit a magyar politikusokéval, hiszen azt aligha várhatjuk el egy politikustól, hogy tisztában legyen a szakirodalom elképzeléseivel és arra reflektálva érdemben tudjon megszólalni. Valamint az sem célunk, hogy a politikusok koncepcióival teremtsünk egyensúlyt a tudományos vitákban. Kutatásunk kiváltképp arra irányul, hogy bemutassa, vajon hogyan artikulálódik a populizmus fogalma az adott politikusi interjúkban, illetve milyen témákat kapcsolnak implicit vagy explicit módon a populizmus jelenségéhez. A politikusi véleményeket és attitűdöket vizsgálva vonunk le következtetéseket a magyarországi populizmus megjelenésének, terjedésének és virágzásának politikusi percepciójáról.

II. A populizmus értelmezési lehetőségei

A populizmus és a populista szavak és kifejezések az elmúlt években egyre gyakrabban kerültek elő nem pusztán a tudományos szférában, de a közéletben is, így kikerülhetetlenül válik egy populista értelmezésekkel foglalkozó tanulmány esetében a fogalmakhoz társított elképzelések rövid áttekintése. A gyakran stigmaként ragasztott szavak mögött ugyanakkor eltérő dimenziók és értelmezések rejlenek. Bár egyet kell értenünk Stijn van Kessel megjegyzésével miszerint: „Klisé azzal a megállapítással kezdeni egy populizmusról szóló elemzést, hogy nincs széleskörű megegyezés [a fogalom] meghatározásáról, és azt így időben és térben egymástól eltérő, különböző jellegű szereplőkre alkalmazzák”.¹ Ugyanakkor kénytelenek vagyunk belátni, hogy a fogalom komplexitásának és a definíciók különbözőségeinek bemutatása nélkül empirikus adataink is értelmezhetetlenek lennének, hiszen a politikusok felé feltett kérdéseink is a populizmus mibenlétét kívántak megérteni. Az alábbiakban alapvetően három megközelítést mutatunk be, melyek segítségével utat mutathatunk a populizmus vizsgálatának bonyolult rendszerében. Mindazonáltal a három elképzelés mely (1) ideológiaként, (2) politikai stratégiaként, (3) politikai kommunikációs stílusként közelíti meg a jelenséget nem zárja ki egymást.

1. A populizmus mint ideológia

Az egyik legelterjedtebb, és talán a szélsőjobboldali populizmust vizsgálók körében a legtöbbet idézett megközelítés Cas Mudde nevéhez köthető. Definíciója a populizmust egyfajta „vékony ideológiaként” értelmezi, mely egy erősebb „vastag ideológiához” társulva jelenik meg két antagonisztikus csoportra osztva a társadalmat: a „korrupt elite” és a „tisztá népre”; politikáját pedig a népakarat legitimálja.² A populizmus vékony ideológiájáról ír Ben Stanley is, ugyanakkor szerinte a komplexebb ideológiához való kapcsolat megkérdőjelezhető és elemzésekkor gyakran tévútra vezethet.³ Ennek okát Paris Aslanidis abban látja, hogy lényegében akármilyen politikai ideát vehetünk „vékony

¹ VAN KESSEL, STIJN: *Populist Parties in Europe*. Palgrave Macmillan, London, 2015. 2. p.

² MUDDE, CAS: *The Populist Zeitgeist*. Government and Opposition 2004/39/4. 543. p.

³ STANLEY, BEN: *The thin ideology of populism*. Journal of Political Ideologies 2008/13/1, 95–110. pp.

ideológiánk”, mindaddig, amíg az rendelkezik a megfelelően kisszámú alapvető elemmel, mely az adott „vastag ideológia” mentén folytatott politikát kiegészítve elengedhetlenné teszi az összevont értelmezést.⁴ A Mudde-féle definíció másik felvetése arról szól, hogy a populizmus középpontjában alapvetően két csoport szembenállása figyelhető meg. Paul Taggart „heartland” fogalmának megközelítése szerint azonban sokkal inkább egy olyan utópisztikus, idealizált képet vetít a populista politikus célközönsége számára, mely összhangban van annak értékeivel.⁵ Mudde kritikája ellenére azonban leszögezendő, hogy egy világos, empirikus kutatások számára könnyen azonosítható kritérium rendszert fogalmaz meg. A populista, nem-populista megjelölést teszi lehetővé, ugyanakkor ezzel együtt a kutatóknak kerülniük kell a stigmatizációt, melyre e definíció hajlamossá tesz. A populizmus terjedésével olyan pártok és politikusok tekintetében is uralkodóvá vált a jelenség, akik ezt megelőzően, eddig nem számítottak populistának.

2. A populizmus mint politikai stratégia

A társadalom mozgósításának eszközeként a szakpolitikákban is előtérbe kerülhetnek bizonyos populistaként definiált elemek. Főként a latin-amerikai populizmust tárgyaló szerzők esetében elterjedt megállapítás, hogy a szakpolitikák tekintetében a populista politika a gazdasági újraelosztási, államosítási, valamint rendszerellenes mobilizációs törekvésként értelmezhető.⁶ Steven Levitsky és Kenneth Roberts a populizmust egy fentről lefele irányuló mobilizációként definiálja, mely meg akarja változtatni a politikai vagy gazdasági elitet egy erős, karakterisztikus vezér által definiált „nép” számára.⁷ E megközelítésre Nadia Urbinati is ráerősít, amikor a vezér mellett a populista stratégia jellemvonásait állítja középpontba.⁸ Ennél tovább megy Robert Barr, aki Alberto Fujimori, a volt perui elnök példáján igyekszik bizonyítani, hogy a populista vezér alakjához a karizma nem feltétlen szükséges elem.⁹ Ugyanakkor a politikai „outsider” elem és az ezzel járó kommunikáció fogja meghatározni a mobilizációs képességet, melyet a rendszerellenes retorika és a népi kezdeményezések sora legitimál.¹⁰ Barr, azonban a kívülálló elemzések inkább a szereplő politikai kontextusát, a többi politikai intézményhez fűződő viszonyát vizsgálja, nem pedig üzenetek tartalmát elemzi. Elmondhatjuk, hogy e megközelítés már egyfajta átmenetet képez a kommunikációs stílusként tárgyalt populizmus fogalmi megközelítése felé.

⁴ ASLANIDIS, PARIS: *Is Populism an Ideology? A Refutation and a New Perspective*. Political Studies, 2015/64/1, 92. p.

⁵ TAGGART, PAUL: *Populism and representative politics in contemporary Europe*. Journal of Political Ideologies, 2004/9/3, 269–288. pp.

⁶ MADRID, RAÚL L.: *The rise of ethnopopulism in Latin America*. World Politics 2008/60/3, 482 p.; lásd még: ACEMOGLU, DARON – EGOROV, GEORGY – SONIN, KONSTANTIN: *A Political Theory of Populism*. The Quarterly Journal of Economics, 2011/128/2, 771–805. pp.

⁷ LEVITSKY, STEVEN – ROBERTS KENNETH M. (szerk.): *The Resurgence of the Latin American Left*. John Hopkins University Press, Baltimore, 2011.

⁸ URBINATI, NADIA: *The Populist Phenomenon*. Raisons politiques 2013/3/51. 139. p.

⁹ BARR, ROBERT R.: *Populists, Outsiders and Anti-Establishment Politics*. Party Politics 2009/15/1, 40. p.

¹⁰ BARR 2009, 38. p.

3. A populizmus mint politikai kommunikációs stílus

A populizmus harmadik lehetséges definíciós megközelítése az, ha szakítunk azzal a gondolattal, hogy egy izmusról kellene beszélnünk. Ebben az esetben, Carlos de la Torre megközelítése szerint, egy olyan retorikai stílussal van dolgunk, mely a politikát a nép és az oligarchák közti morális és etikai küzdelemre vetíti ki.¹¹ E két antagonisztikus pólus a már tárgyalt Mudde-féle koncepcióban is testet öltött, ugyanakkor annyival több, hogy mind de la Torrénál, mind pedig Kazinnál¹² e csoportok kommunikációjuk során használnak populista elemeket. Utóbbi szerző az amerikai populizmust vizsgálva olyan politikai nyelvként definiálja a jelenséget, melyet a jobb és baloldal, liberálisok és konzervatívok egyaránt használnak. Ez tehát nem csak a szélsőséges mozgalmakra, politikai „outsiderekre” jellemző stílus, hanem stratégiai megfontolásaik mentén a korábban intézményesedett pártok is alkalmazhatják vagy alkalmazzák. Az ilyen megközelítés azonban felveti a kérdést, hogy vajon nem veszik-e el így a lényegi tartalma a fogalomnak. Ha minden párt, akármelyik politikus használhatja, akkor milyen definíció mentén azonosíthatjuk a populista elemeket? A válaszhoz először Kevin Deegen-Krause és Tim Haughton munkájának értelmezésével kerülhetünk közelebb, akik felvetették annak lehetőségét, hogy azt vizsgáljuk, melyik politikai szereplő milyen mértékben rendelkezik populista jellemzőkkel.¹³ Így egyfajta skálát felállítva vizsgálhatjuk és differenciálhatunk, típusokat és altípusokat állíthatunk fel. Benjamin Krämer írása folytatja ezt a gondolatot, akinek a munkáját áttekintve juthatunk arra a következtetésre, hogy igazából az általunk eddig „normál” pártoknak tartott politikai szereplők körében is kellene vizsgálnunk a populizmust.¹⁴ Ezzel egyidejűleg kijelenthető, hogy a populista stílus egy tendencia, melynek uralkodóvá válásához a figyelemalapú politika terjedése járult hozzá.¹⁵ Ilyen politikailag, ideológiáktól semleges állapotú populista fogalom jelenik meg Jan Jagers és Stefaan Walgrave „üres” populizmusában, ahol tág definíciós keret áll rendelkezésünkre, mely szerint minden olyan megnyilvánulás populistának tekinthető, ami kommunikációs stratégiájában a népre hivatkozik.¹⁶ A „nép” diskurzusa viszont az egyes politikai szereplők esetében eltér, ezért alstílusok jelennek meg, amelyek segítségével akár európai szintű összehasonlításokat is lehet végezni.¹⁷ Ugyanakkor, amennyiben minden politikai szereplő populista üzenetekkel operál a hatalom megszerzése érdekében, és mozgósítási törekvések mikéntjét analizáljuk felvetődhet bennünk, hogy vajon milyen hosszútávú következményei lehetnek a populista stílus terjedésének. Vajon a demokratikus értékeket veszélyezteti, vagy éppen azok erősödését teszi lehetővé?

¹¹ DE LA TORRE, CARLOS: *Populist Seduction in Latin America*. Athens, OH: Ohio University Press, 2000, 4. p.

¹² KAZIN, MICHAEL: *The Populist Persuasion: An American History*. Cornell University Press, Ithaca, 1995.

¹³ DEEGAN KRAUSE, KEVIN – HAUGHTON, TIM: *Toward a more useful conceptualization of populism: Types and degrees of populist appeals in the case of Slovakia*. Politics & Policy, 2009/37/4, 822. p.

¹⁴ KRÄMER, BENJAMIN: *Media Populism: A Conceptual Clarification and Some Theses on its Effects*. Communication Theory, 2014/24/1, 48. p.

¹⁵ MERKOVITY NORBERT: *A figyelemalapú politika a közösségi média korában*, Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatudományi Intézete, Budapest, 2018.

¹⁶ JAGERS, JAN – WALGRAVE, STEFAAN: *Populism as political communication style: An empirical study of political parties' discourse in Belgium*. European Journal of Political Research 2007/46/3, 319–345. pp.

¹⁷ AALBERG ET AL. (szerk.): *Populist Political Communication in Europe*. Routledge, New York, 2017.

III. A populizmus és a demokrácia kapcsolata

Kutatásunkban különös figyelmet fordítottunk a demokrácia és a populizmus kapcsolatának vizsgálatára. A következőkben a szakirodalom egyes szemléleteit ismertetjük csoportosítva, melyek arról foglalnak állást, hogy a populizmus miként hat a demokratikus államok berendezkedésére. Egyszerűnek tűnő felvetés ellenére ennek megválaszolása nem egyértelmű. Ugyanis az alapvetően negatív konnotáció, mely a populizmust a demokráciához fűzi gyakran felülvizsgálatra kerül, és esettanulmányok segítségével árnyalják a szerzők a két fogalom közti kapcsolatot. A populista kommunikáció termékeként kapott leegyszerűsítő üzenetek torzítanak, a választók véleményét képesek befolyásolni, ezáltal a politikai intézményrendszerek demokratikus jellegét csökkenteni. Mindazonáltal, egy másik szemszögből közelítve, a populista szövegek a nép útján való legitimitást hirdetik, ezzel törekedve a polgárok nagyobb fokú politikai mobilizálására. Következésképpen pont, hogy a legnagyobb populistáknak kellene felépíteni a legsikeresebb demokráciákat. Ugyanakkor a történelem erre több esetben is rácáfol. Mi és hol siklik félre? A válasz erre a kérdésre esetenként eltér, azonban bizonyos közös jellemvonások mentén minták figyelhetők meg. Az alábbiakban a két fogalom közti kapcsolat pozitív és negatív értelmezési álláspontját mutatjuk be.

Alapvetően a negatív értelmezés az elterjedtebb, azonban a pozitivista állásfoglalás a populizmus mozgósító funkciójára támaszkodva tesz megállapításokat. E szerint a befogás a marginalizálódott kisebbség felé nyitó és rájuk támaszkodó retorika elősegítheti a befogadóbb politika megvalósítását. Az egyszerű üzenetekkel és a közvetlenséggel átalakíthatja és akár egyes esetekben ki is egyenlítheti a hatalom birtokosainak összetételét.¹⁸ Új törésvonalakat szabva, illetve a meglévők mélyítésével új politikai szereplők jelenhetnek meg szélesítve ezzel a politikai palettát. Végző soron az új szereplők hatására az adott demokratikus rendszer társadalmi megújulást magával vonva átalakuláson megy keresztül. E jelenségre példa az argentin nők szavazati joghoz való jutása, melyet Juan Domingo Perón tett lehetővé 1951-ben. Ugyanígy a Hugo Chávez által felállított bolívari körök működtetése is a „populista” rendszer terméke.¹⁹ Gondolhatunk továbbá még Evo Morales elnök intézkedéseire is, melyek közül kiemelendő a 2009-es alkotmánymódosítás, mely helyet engedett a népi kezdeményezéseknek, valamint kiszélesítette az őslakos indiánok jogait.²⁰ Ugyanakkor nem csak Latin-Amerikában, de Indiában is hasonló esettel találkozunk. A kasztrendszer alsóbb rétegeiben élők mobilizálására törekedve, őket politikai hatalomhoz juttatni kívánó Bahujan Samaj Party kampányaiban találhatunk populista elemeket.²¹ Amennyiben az egyik első populista mozgalmat – az Egyesült Államokban a XIX. század végén virágkorát élő Populista Mozgalmat – vesszük górcső alá, ugyancsak arra a megállapításra juthatunk, hogy az alsóbb néprétegekre támaszkodó, demokratikus úton történő, gazdasági reformokért harcoló mozgalom a po-

¹⁸ URBINATI, NADIA: *Democracy and Populism*. Constellations 1998/1. 111. p.

¹⁹ HAWKINS, KIRK A.: *Venezuela's Chavismo and Populism in Comparative Perspective*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010. 166–195. pp.

²⁰ GRAY MOLINA, GEORGE: *The Challenge of Progressive Change under Evo Morales*. In: Weyland Kurt – Hunter Wendy – Madrid Raúl L. (szerk): *Leftist Governments in Latin America: Successes and Shortcomings*, Cambridge University Press, New York, 2010. 62. p.

²¹ SUBRAMANIAN NARENDRA: *Populism in India*. SAIS Review 2007/27/1, 89–90. pp.

litikai szerepvállalás új dimenzióját nyitotta meg. Hasonló következtetésre jut Charles Postel is történeti elemzésében.²² Következésképpen, akár egyet is érthetnénk Paul W. Drakekel, aki Latin-Amerikáról szóló kötetében az alábbi módon értelmezi a populizmus hatását: „a populizmus általában véve előre mozdította a demokrácia kerekét, egyszerre támogatva a demokratikus magatartást, valamint felkarolva az alsóbb osztályokat és a társadalmi igazságosságért folytatott harcuk küldetését.”²³

Az európai populizmus terjedésének vizsgálatakor a szakirodalom azonban nem tesz ilyen pozitív kijelentéseket. Sőt, a negatív szemlélet döntő többségében a populizmust egyfajta kórnak vagy járványnak titulálja, mely a többpártrendszerű demokráciákat támadja. Margaret Canovan a demokratikus értékek politikai intézményrendszereiben történő megvalósulását és a populizmus hatására végbemenő torzulását vizsgálva már mérsékeltebben fogalmaz.²⁴ Egy olyan deficitre hívja fel a figyelmet, mely egyes esetekben a demokratikus rendszerek velejárója lehet és amelyet az intézményrendszerek kusza, a polgárok számára átláthatatlan döntéshozatali eljárásokban feltételez. Meglátása szerint a populista erők a demokrácia „árnyékaként” manifesztálódnak, hiszen az „elitől” a népszuverenitás elvének hangoztatásával a „nép” számára ígérik a hatalmat, ezzel legitimé téve saját törekvéseit.²⁵ Benjamin Arditinél „szellem” képében jelenik meg a populizmus, mely az adott demokratikusnak tartott politikai rendszer működésének valamilyen diszfunkciójára hívja fel a figyelmet, kihangsúlyozásával pedig „kísérti” a demokráciát.²⁶

Steven Levitsky és James Loxton Latin-Amerika nem konszolidált demokráciáit vizsgálva jut arra a következtetésre, hogy a populista vezérek elit- és a fennálló rendszer ellenes mivoltuk, valamint az ezzel együtt járó antidemokratikus szemléletükből kifolyólag, hatalomra kerülésük után tekintélyuralmi ambíciójukkal építik le a demokratikus intézményeket.²⁷ Hasonló folyamatok indultak el Közép-és Kelet Európában a 2008-as pénzügyi válság hatására, mely többek közt a hatalmi ágak szétválásának létét fenyegeti.²⁸ Ugyanakkor e jelenségre már Ivan Krastev is felhívta a figyelmet, amikor az illiberális demokrácia és a populizmus terjedését jósolta e régió életében tartós változásokat hozó jelenségnek.²⁹ A populizmus regionális típusainak elkülönítésénél annak a demokratikus értékekhez fűződő viszonyában Cristobal Rovira Kaltwasser két kérdéskör köré csoportosítja: (1) hogyan definiálja az adott populista mozgalom a „népet”, (2) melyek az önkormányzás korlátai.³⁰ Megállapítása szerint, az első kérdéskör kapcsán,

²² POSTEL, CHARLES: *The Populist Vision*. Oxford University Press, Oxford, 2007. 4. p.

²³ DRAKE, PAUL W.: *Between Tyranny and Anarchy: A History of Democracy in Latin America, 1800–2006*. Stanford University Press, Stanford, 2009. 164. p.

²⁴ CANOVAN, MARGARET: *Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy*. In: Meny, Yves – Surel, Yves (szerk.): *Democracies and the Populist Challenge*. Palgrave, New York, 2002. pp. 25.

²⁵ CANOVAN, MARGARET: *Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy*. *Political Studies* 1999/47, 3. p.

²⁶ ARDITI, BENJAMIN: *Populism as a Spectre of Democracy: A Response to Canovan*. *Political Studies* 2004/52, 141. p.

²⁷ LEVITSKY, STEVEN – LOXTON JAMES: *Populism and competitive authoritarianism in the Andes*, *Democratization* 2012/20/1, 107–136. pp.

²⁸ BÍRÓ-NAGY ANDRÁS – GYÓRI GÁBOR – KADLÓT TIBOR: *A populizmus az új korszellem?* Friedrich-Ebert-Stiftung Büro Budapest, 2015. 16. p.

²⁹ IVAN KRASTEV: *The Strange Death of the Liberal Consensus*. *Journal of Democracy* 2007/18/4, 56–63 pp.

³⁰ ROVIRA KALTWASSER, CRISTOBAL: *The Responses of Populist to Dahl's Democratic Dilemmas*. *Political Studies* 2013/62/3, 471. p.

míg az európai populizmusnál a nép etnikai megoszlásának hangsúlyozása, és a bevándorlás ellenesség figyelhető meg, addig a latin-amerikai populizmus ugyanebben a tekintetben befogadóbb, etnikailag és gazdasági szempontból is a társadalom szélére szoruló mozgósításában ölt testet a populistá retorika. Kaltwasser szerint a második kérdéskör tekintetében, az európai populisták szemszögéből a fő fenyegetést az Európai Unió jelenti, míg Latin-Amerikában a folyamatos alkotmánymódosítások jelenthetnek korlátokat az önkormányzás kérdésében. Kaltwasser értelmezésében a populizmus nem feltétlenül anti-demokratikus, sokkal inkább az alternatívák keresésének módját testesíti meg. A populizmus szélsőjobboldali, radikális értékrendszerhez, xenofóbiához, euroszkepticizmushoz való csatlakoztatása azonban tévútra vezethet bennünket. A baloldali és a jobboldali politikai szereplői között egyaránt felfedezhetünk populistá kommunikációt folytató pártokat, politikusokat. Mindazonáltal, a populistá retorika megjelenése és a népszerűségének térhódítása vészjelző kürtként funkcionálhat, ugyanakkor teljes térnyerése és ebből kifolyólag a populistá erők kormányzó hatalomhoz jutása csökkentheti a demokratikus értékek érvényesülését az adott politikai rendszerben. Ez utóbbi az adott állam politikai kultúrájával, hagyományaival és örökségével is összefügg.

IV. A magyar politikusok és a populizmus

Munkánk első felében összefoglaltuk a populizmus fogalmához kapcsolódó értelmezési lehetőségeket. Három különböző definíciós megközelítést mutattunk be, majd a populizmus és a demokratikus értékek kapcsolatát tárgyaltuk a releváns szakirodalom tükrében. A most következő szakaszban a szakirodalmi megközelítéseket magunk mögött hagyva mutatjuk be, hogy a populizmus mint politikai realitás hogyan jelenik meg a magyar politikusok válaszaiban. Értelmezéseiket követően a populizmus terjedéseinek következményeit taglaló állításaikat vizsgáljuk különös tekintettel a demokrácia épségére vonatkozó állításaikat elemezve. Vizsgálatunk során a COST Action IS 1308-as számú *Populist Political Communication in Europe* kutatócsoporttal végzett félstrukturált interjúk magyar eredményeire támaszkodtunk. A kutatócsoport 5 fő kérdés segítségével, európai szintű összehasonlítást tett a populistá kommunikáció szereplőinek feltérképezésére.³¹ A politikusok populizmusát tárgyaló fejezetükben arra a következtetésre jutnak, hogy regionális mintázat nem azonosítható, ugyanakkor érdemes lenne mélyebben és részletesebben elemezni az egyes országok mintázatait ugyanis az egyes államok politikusainak szintjén találhatók hasonlóságok mind a populizmus értelmezésére, mind a demokráciával való kapcsolatának megítélésére és mind pedig a média rendszer bevonódásának értelmezésében.³² E megállapítástól vezérelve tűztük ki célul, hogy elemzésünkben külön fókuszálunk a definícióalkotási kísérletekre és a jelenség következmé-

³¹ REINEMANN ET AL. (szerk.): *Communicating Populism: Comparing Actor Perceptions, Media Coverage, and Effects on Citizens in Europe*, Routledge, New York, 2017.

³² SALGADO, SUSANA ET AL.: Chapter 4: Politicians' Perceptions of Populism and the Media: A Cross-National Study Based on Semi-Structured Interviews In: Reinemann et al. (szerk.): *Communicating Populism: Comparing Actor Perceptions, Media Coverage, and Effects on Citizens in Europe*, Routledge, New York, 2017.

nyeinek ismertetésére. Bővítve a fentebb említett kutatást 8 magyar politikussal készítettünk félstrukturált interjúkat.

V. Kutatási módszertan

Interjúink 2017 nyarán készültek, a fentebb említett COST IS1308 projektben is alkalmazott három kérdést tettük fel interjúalanyainknak:

1. Mit ért populizmus alatt?
2. Mi a véleménye, melyek a populizmus következményei Magyarországra nézve?
- 2.a. Melyek a populizmus terjedésének következményei?

Összesen 8 politikussal készült interjú, akik közül a kormánypárton találtunk kevesebb válaszolási hajlandóságot. A kutatás megkezdése és az interjúalanyok felkeresése előtt célkitűzésünk volt, hogy kormánypárti, valamint jobboldali, baloldali és független ellenzéki parlamenti képviselőket szólítsunk meg. Nehézséget okozott azonban a kormánypárti képviselők elzárkózása az interjútól, ami jellemzően kétféleképpen történt, vagy kaptunk pozitív visszajelzést, ami után elérhetetlenné vált a kapcsolat, vagy egyszerűen elutasították megkereséseinket. Végül, bár nem parlamenti képviselőkkel, de vezető kormányzati tisztségben levő és korábbi kormánypárti képviselőkkel tudtunk beszélni. A 8 fő végül 2 kormánypárti, 2 jobboldali ellenzéki, 2 baloldali ellenzéki és 2 független ellenzéki politikus formájában kértünk engedélyt az alanyaink nevének, rövid életrajzának és beosztásaik közzétételére. Tekintettel arra, hogy egységes beleegyezés csupán az utolsó esetben valósult meg, így az alábbi jelrendszer szerint azonosítjuk az idézeteket:

kormánypárti politikusok: KP1, KP2;
jobboldali ellenzéki képviselők: JE1, JE2;
baloldali ellenzéki képviselők: BE1, BE2;
független ellenzéki képviselők: FE1, FE2.

E jelölések segítik a kérdések mentén kialakuló vélemények és koncepciók mintázatainak értelmezését. Előfeltevésünk szerint a populizmus kormánypárti és ellenzéki értelmezései tisztán elkülöníthetők lesznek, hiszen a szakirodalom és gyakran a közbeszéd is populista jelzővel illette a magyar kormányt ebben az időszakban. Éppen ezért a populizmus következményeinek kapcsán is erős különbséget prognosztizáltunk ugyancsak a kormánypárti-ellenzéki dimenzióban. Ugyanakkor elemzésünk nem merülhet ki csupán a pozitív és negatív attitűdök vizsgálatában, az egyes kérdések körül körvonalazódó témák is az érdeklődésünk középpontjában álltak.

Feltevéseink igazolásának kísérletéhez és kérdéseink megválaszolásához a tematikus elemzés módszerét alkalmaztuk, mely az adatokból nyert témák alapján kódolt vázlatok segítségével készült kutatási módszer.³³ Kutatásunk esetében az adatoknak az interjúk

³³ RAUN, VIRGINIA; CLARKE, VICTORIA: *Using thematic analysis in psychology*. Qualitative Research in Psychology, 2006/ 3/2, 77–101. pp.

átiratait tekintettük. Az átiratok elkészülte után egy olyan kódolt vázlatot szerkesztettünk, mely a kérdés esszenciális megválaszolásához fontos témákat összegezte, rendszerbe építette és jelentéssel ruházta fel. A kérdésekre kapott válaszokat egy szövegcsoporthként kezeltük, hiszen előfordult, hogy olyan elemek kerültek elő a második kérdés kapcsán, mely inkább a populizmus fogalomalkotásához vitte közelebb az interjúalanyt, míg az első kérdés kapcsán megesett, hogy rögtön a populizmus következményire és a demokráciára vonatkozó káros hatásra fókuszált a megkérdezett. A tematikus elemzés kódolási fázisa során egyfajta hierarchikus szemlélettel törekedtünk a tágabb értelmű témák feldolgozásától az egyre szűkebb értelmű témák feldolgozásáig. Első lépésként a kezdeti vázlat elkészítése abban segített minket, hogy kutatásunk fókuszált maradjon, a későbbiekben ne vesszünk el az adatok tengerében. A tematikus elemzés eljárása magában foglalja az elsődleges témák azonosítását, ezek kezdeti kódolását (címeikkel való ellátását), a kezdeti vázlat megszerkesztését, a vázlat kidolgozását (specifikusabb, akár több szintű altémák meghatározását) és végül az értelmezést. A végleges vázlatok elkészülte után összevetettük azt az eredeti adatsor elemeivel önellenőrzés céljából. Ezután kezdődhetett meg az értelmezési folyamat, melyet a végleges témákat rangsorolt vázlat alapján végeztük. Eredményeinket összefoglalva, a legjellemzőbb idézeteket példaként bemutatva közöljük.

VI. A politikusok fogalomalkotási kísérlete

Az interjúkészítések során felretettük a korábban ismertetett populizmust körbejáró akadémiai meghatározásokat. Nem azzal a céllal tettük ezt, hogy új koncepciókat alkossunk, de alapvető célunk az volt, hogy maguktól a politikusoktól kérdezzük meg, hogy saját munkájuk során vajon hogyan konceptualizálják a populizmus fogalmát. Bár válaszaik eltérést mutattak, ugyanakkor kijelenthető, hogy mind a nyolc esetben a fő témaként egyfajta politikai kommunikációs stílusként értelmezték a populizmust. Amennyiben egy az interjúk által összegezhető definíciót szeretnénk összeállítani, akkor a populizmus nem más mint: „népszerűsége törekvő és a népszerűséget erősítő kommunikációs forma” (BE2), „könnyen érthető beszédmód” (KP1), mely a „közgondolkodást fekete-fehérre” (JE1) formálja, jellemzője „egyfajta felelőtlen ígéretés” (FE2). Meghatározásik olyan kommunikációs stílust írtak körül, mely leegyszerűsítő szókészlettel operál annak érdekében, hogy választókat mozgósítson. Mindazonáltal a kérdezettek definícióalkotás közben, helyenként példákat segítségül hívva konceptualizálták a populista politikai kommunikáció szereplőit, melyek altémaként jelentek meg: a kommunikátort és a címzettet; az üzenet tartalmát; valamint a csatornát, melyen keresztül az üzenet küldése történik. E minták értelmezésének segítségével árnyaltabb képet kaphatunk az interjúalanyok populizmus fogalmával kapcsolatban.

A kérdezettek körében a legnagyobb egyetértés a populista politikai kommunikáció címzettjeinek körében összpontosult. Ez pedig nem más volt mint a nép, illetve az emberek. Ugyanakkor e halmazt esetenként „a választók” vagy „a szavazók” terminusok váltották függetlenül attól, hogy kormánypárti vagy ellenzéki politikus interjújában hangzott el. Egy alkalommal azonban az KP1-es interjúalany a populista kommunikáció

címzettjei körében „*az egyszerűbb néprétegek*”-et jelölte meg. Mindazonáltal azzal a feltevéssel miszerint a populista üzenetek célközönsége a kevésbé iskolázott társadalmi réteg képviselői lennének egyedül maradt, uralkodó mintának sokkal inkább a népet kollektíven megszólító címzés volt tekinthető.

A kommunikátorok kilétének viszonylatában jól elkülöníthetők voltak a külföldi és hazai példák, hiszen külföldi esetben inkább személyeket – Le Pen, Mélenchon, Wilders, Trump, Ciprasz – említettek. Az interjúk döntő többségében, azonban amikor magyarországi példákat hoztak fel az alanyok, akkor a kommunikátor az egy adott politikai párt volt. Ez alól csupán egy esetben történt kivétel, ahol az egyik kormánypárti alanyunk KP2 szerint: „Torgyán, ő szerintem egy populista kommunikátor volt”. A kijelentés jól megragadja a szakirodalom meglátását a populizmusról, hiszen gyakran egy karakterisztikus vezető kilétét hozza fel kritériumnak. Tekintettel arra, hogy az interjúalanyok döntő többsége ellenzéki politikus volt, így talán nem meglepően a Fideszt, illetve a Fidesz-KDNP-t tartották leginkább populistának. Ugyanakkor a Jobbik is előkerült mint populista szereplő. Mindazonáltal, egy esetben – KP1 – elhangzott, hogy „*valamennyi politikai párt populista*” vagy „*Európa összes pártja populista*”. Ennek okát az interjúalany a hatalom megszerzésének mikéntjére vezette vissza. Az ok-okozati kapcsolat, mely azt irányozza elő, hogy a kommunikátor azért használja a populista stílust, hogy nagyobb támogatottságra tegyen szert minden interjúalanyánál megjelent. A hatalom, a populista kommunikátor és a címzett közötti kapcsolat dominánsan egyfajta hierarchikus kapcsolatként jelenik meg. Ennek a hierarchiának a csúcspontján azonban nem a kommunikátor és nem is a címzett, hanem a hatalom áll. A hatalom, melynek megszerzése érdekében a címzett nyelvén igyekszik megfogalmazni az üzenetét a küldő. A legmarkánsabb példák ennek bizonyítására:

„*Számomra a populizmus arról szól, hogy hogyan nyerem meg a szavazókat, mi a leghatékonyabb eszköz...*” – KP1.

„*...az emberek pillanatnyi véleményére ható és mindenféle talán hátsó magasztosabb vagy egyéb érveket figyelmen kívül hagyó politikát jelent*” – JE1.

„*...én azt mondanám, hogy azt mondja az adott személy, amit hallani szeretnének*” – JE2.

„*A populizmus az direkt a felvetődő problémákkal – ami az embereket foglalkoztatja – foglalkozik...*” – KP2.

„*...egyfajta felelőtlen ígéretetés, ha arra akar rájátszani, hogy szavazzanak az emberre a választók.*” – FE2.

Interjúalanyaink szerint egybehangzóan a populista kommunikátor célja tehát, hogy megszerezze a hatalmat azáltal, hogy „*a lehető legegyszerűbb szavakkal minél több választót tudjon maga mögé állítani*” (KP1). Ugyanakkor pont emiatt a populizmus a kérdezettekben is vegyes megítélésre talált. Az ugyanis, hogy miket mond a populista kommunikátor diverzifikálta a véleményeket. Az üzenetet vizsgálva, annak milyenségére keresve a választ egyöntetűen a leegyszerűsített, gyakran lebutított tartalmak túlsúlyát vetik fel a megkérdezettek. „*A két mondatos dobálózások[...] a sárdobálás*” (JE2), amikor a populista retorika „*leegyszerűsít, lebutít*” (BE2) jellemzően előkerülő ismérvei voltak a populista tartalmaknak pártállástól függetlenül. Arról azonban, hogy ez egy

szükséges és ezzel együtt pozitív vagy esetleg egy káros, a valóságot torzító folyamat-e már megoszlanak a vélemények. Ugyanis, mint ahogy azt a fentiekben már a Canovan, illetve Ardiati hasonlataiban láthattuk, a populizmus igyekszik a demokrácia egyik alapvetésére a népszuverenitásra támaszkodni. Ezt alanyaink is érzékelték és ahogyan az egyik jobboldali ellenzéki képviselő fogalmazott: „*nem is negatív jelző önmagában a populista*” (JE2). A populista üzenet – egyes alanyaink szerint – tehát lehet pozitív, de legalábbis semleges stílus, hiszen „*sokkal közelebb áll a választók valós problémáihoz [...] ami az embereket foglalkoztatja*” (KP2). Más megfogalmazásban: „*...egy politikus olyan véleményt karol fel, ami sokak részéről érkezik az önmagában még nem feltétlenül baj, sőt [...] lehet jó is*” (JE2). Hozzá kell tenni azonban, hogy e megközelítések háttérében az interjúalanyok elválasztották a demagóg és a populista üzeneteket: „Az embereket meggyőzni kell és nem hergelni” hangzott el – JE1-től – az egyik definiálási kísérlet során, amikor igyekezett élesen különbséget tenni a demagógia és a populizmus között. Ezekben az interpretációkban a demagógiát egyértelműen negatív fogalomként hasonlítják össze a populizmussal, mely így az interjúalanyok szemében már nem is tűnt annyira pejoratívnak. Mindazonáltal, nem ez volt a tendenciózus szemlélet, az üzenetek vonásai tekintetében nem a pozitivista vagy semleges felfogás volt az uralkodó minta. Jellemzően, a például BE2 szavaival élve, a kommunikátor „*ígéreteinek jelentős része nem teljesíthető*” hozzáállás és ezáltal a negatív attitűd volt a meghatározó, ahol a közlő „*olyan dolgokat mond, amellyel hülyének nézi a választók tömegét*”. Populista üzenetekre például a baloldali politikusok nyilatkozataiban találhattunk. Ők a „*rezsicsökkenést*”, azt a kommunikációt, amely „*folyamatos sikerpropagandaként adja el Magyarországot*” illetve azt, hogy a kormánypártok „*megmentették a devizahitelesek*” tartották tipikusan populista tartalomnak.

Interjúalanyaink a populista kommunikáció csatornájaként elsősorban a politikai nyilatkozatokat, beszédeket határozták meg. Konkrétan amikor a politikai szereplők „*népközeli beszédekkel próbálnak üzeneteket átadni*” (KP1), vagy amikor „*azt mondja az adott személy, amit hallani szeretnének*” (JE2) mind a populista üzenetek közvetlenségére utaló frázisok. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy kérdéseinkben külön nem faggattuk tovább az interjúalanyokat a közvetítő csatornáról. E hármas felosztás mintaként jelenik meg mind a nyolc megkérdezettnél. Azonban egy esetben a megkérdezett definícióalkotás közben más, egy közvetett csatornát is azonosított, amikor is úgy fogalmazott, hogy a populizmus „*az a fajta kommunikáció stratégia, ami a közmédiából jön*” (FE1).

Összegzőképpen elmondható, hogy interjúalanyaink politikai realitásában a populizmus fogalma egyfajta leegyszerűsítő, a néphez közel álló, azt a hatalom megszerzése érdekében mozgósító kommunikációs forma. Megítélése kapcsán inkább jobboldali kontra baloldali törésvonal volt megfigyelhető. Míg a jobboldali politikusok döntő többsége definícióalkotásuk közben pozitív, de legalábbis semleges fogalomként tekintett a populista stílusra, addig a baloldali politikusok inkább negatív hangnemet, a hamis ígéretést vélték a populista stílus döntő irányvonalának. Kiemelhető továbbá a populizmus megkülönböztetése a demagógiától, ami az előbbi minősített eseteként jelent meg a fogalmat említő interjúalanyoknál.

VII. A populizmus következményei a politikusok szerint

A populizmus következményeit taglaló kérdések vizsgálatakor már jól láthatóan elkülönülő álláspontok alakultak ki az ellenzéki és a Fidesz-KDNP politikusai között. Az ellenzéki pártok képviselői a populizmus magyarországi következményeként egyöntetűen a Fidesz-KDNP sikerét tartották. Ugyanakkor a társadalom megvezettségét, elbutulását, passzív-vá válását, az idegenellenesség növekedését prognosztizálták következtetéseikben:

„...ez egy nagyon veszélyes dolog, az embereknek a bizalmával való visszaélés, főleg Magyarországon az elmúlt időszakban” – BE1.

„...a populizmusnak van egy olyan következménye, hogy az emberek elhiszik, amit mondanak és így hajlandók a kormánypártra szavazni” – FE1.

„... egyfajta közéletet kellene teremteni” – JE2.

„...a választók jelentős részében nem is fogalmazódik meg az a valós igény, amire szüksége lenne” – BE2.

„...van egy olyan negatív hatása, hogy az idegenellenesség jelentős mértékben növekedett” – FE2.

Ez már csak ezért is érdekes, mert e tényezőket a szakirodalom pontosan a populizmus megjelenésének okaiként tartja számon. A kiábrándultságot, passzivitását, apolitikusságot leküzdeni kívánó, mozgósító jelleget öltő, a társadalom mobilizálását elősegítő populizmus ezzel szemben – az ellenzéki politikusok megközelítése szerint – pontosan az ellenkező hatást fejti ki. A populizmus további terjedését jósolták, melyet döntően a kormány számlájára írtak. A kormánypártok egyes intézkedéseit és ezáltal a magyar demokrácia csorbulását hozták szóba.

A kormánypárti politikusok azonban másképpen látták a következményeket. Egyikőjük szerint (KP1): *„...a demokrácia még is csak abból áll, hogy négyévente van választás”* és amíg ez fennáll, és van joga és esélye más pártnak is elindulni a választásokon addig demokrácia van. Később kiegészítésként hozzáteszi: *„A demokrácia fejlettségéről természetesen lehet vitatkozni.”* Éppen ezért nem fogalmaz meg a populizmus terjedésének betudható közvetlen következményeket se Magyarországon, sem pedig általánosságban a demokrácia épségére nézve. Olyan jelenséggé értelmezi a populizmust, mely az átalakult és kommercializálódott társadalom velejárója. A másik kormánypárti interjúalany (KP2) bár elismeri a szélsőségek megerősödését mint következményt, de rövid távon a PC (politikai korrektség) kommunikáció átalakulását említi mint középtávú fejleményt. Ahogy fogalmaz: a populizmus *„képes arra, hogy lefékezze a PC típusú kommunikációt és visszarántsa az elitet, a jól képzett, tanult, komoly politikus elitet a valóság talajára”*. Ez utóbbi szemlélet, kapcsolódva az előzőekben idézett kormánypárti politikushoz, a teljes politikai diskurzus átalakulását és ezzel együtt egyfajta társadalmi megújulás lehetőségét irányozza elő mint a populizmus következménye.

VIII. Konklúzió

Bár előzetesen úgy gondoltuk, hogy a populizmus kormánypárti és ellenzéki értelmezései tisztán elkülöníthetők lesznek, ez korántsem valósult meg. Teljes egyöntetűséggel egyfajta kommunikációs formának, stílusnak, olykor eszköznek tekintették a populizmus jelenségét, melyről pozitív és negatív meghatározások egyaránt keletkeztek. Míg előbbi esetén a demagógiához viszonyítva keresték a helyét a fogalomnak, igyekezve hermetikusan elválasztani a kettőt, addig utóbbi esetben azonban inkább a választók felé tett hamis ígéretések, a polgárok becsapásának és félrevezetésének képe jelent meg. Ugyanakkor a populista szövegek használatának okát a hatalom megszerzésében azonosították. Bár hazai viszonylatban konkrét vezető képéhez nem kötötték a populizmust, ugyanakkor külföldi példákban konkrét politikusok is megjelentek. A perszonalizált közvetlen kommunikáció egy formájaként is utaltak a populizmusra, ahol a kommunikátor beszédeiben kifejezetten a célközönség nyelven és nyelvi stílusán keresztül igyekszik mozgósítani.

Az interjúkból visszaköszönt a populizmusok ideológiáktól semleges jellemzője. A válaszokban a teljes nemzetközi politikai spektrumtól az egyes pártok vagy politikusok aktuálpolitikai megnyilvánulásaiig értelmezhetővé vált a fogalom. Ebben az értelemben az „üres” populizmus nyújtja azt a szakirodalmi megközelítést, amivel általánosan vizsgálható a magyar populizmus. Az egyes ideológiai vagy politikai megközelítések már a stratégia részeit képezik, aminek következtében a populista politikai kommunikáció révén kapcsolódik a magyar populizmus az európai trendekhez. A populizmus következményeit firtató kérdéseinkre adott válaszok alapján Magyarországon a populizmus terjedésének egy sajátos jelensége jelent meg. Az ellenzéki politikusok értelmezésében a kormány tartós sikere várható, hiszen a lebutított közbeszéd hatására ingerszegénnyé és érzéketlenné váló szavazók fokozódó idegengyűlölettel fogják továbbra is támogatni és hatalomhoz juttatni a kormánypártokat. Míg a kormányt támogató politikusok szemében a populizmus a kor velejárója, egy tendencia, mely a XXI. század terméke.

A kutatás folytatás több irányban is folytatható, hiszen egy-egy mélyebb, strukturáltan interjú tovább árnyalhatja az általunk felvázolt képeket. Tekintettel arra, hogy interjúink 2017 nyarán készültek, érdemes lenne megismételni a kutatást a 2018-as országgyűlési, valamint a 2019-es EP és önkormányzati választások eredményeinek ismeretében.

GERGŐ HAJZER – NORBERT MERKOVITY
HUNGARIAN POLITICIANS' PERCEPTIONS OF POPULISM

(Summary)

This study focuses on the possible definitions of populism. After reviewing various interpretations of the literature that are also reflecting on the relationship between populism and democracy. However, this study aims to discover the pattern in the different notions of politicians. It also tends to analyse the effect of populism to democracy in their political reality. Eight politicians – two from the government party, two from right opposition, two from left opposition and two independent politicians – were asked by semi-structured interviews in the summer of 2017. Based on our thematic analysis, populism is defined as a simplifying, people-centrist communication form for mobilization. It is also seen as a long-term phenomenon that will help the government coalition to stay in power. Conceptualizing the connection between democracy and populism, a cleavage of right- and left-wing party members were identified with both positive and negative narrative.